

QARINDOSHLIK OTLARI ATAMALARI TADQIQINING ASOSIY YO'NALISHLARI TAHLILI

Ochilova Gulnora Ulashevna, Samarqand davlat chet tillar instituti
Innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodika kafedrasi assistent
o'qituvchisi

ANALYSIS OF THE MAIN DIRECTIONS OF THE RESEARCH OF KINSHIP TERMS

Ochilova Gulnora Ulashevna, Assistant teacher of the Department of
"Innovative Educational Technologies and Methodology" Samarkand
State Institute of Foreign Languages

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМИНОВ РОДСТВА

Очилова Гулнора Улашевна, ассистент-преподаватель кафедры
"Инновационные образовательные технологии и методологии"
Самаркандского государственного института иностранных
языков

<https://orcid.org/0000-0001-8082-5384>

e-mail:
gulnoraochilova0916@
gmail.com

Annotatsiya: Qarindoshlik tizimlarini o'rganish, hech mubolag'asiz, uzoq vaqt davomida etnologiyaning asosiy mavzularidan biriga aylangan. Turli xalqlarning qarindoshlik otlari atamalari tizimi doimo o'sha yurtda mehmon bo'lgan turli sayyohlarning qiziqish manbasi bo'lishi kuzatilgan va etnologlar tomonidan ham etnografiya va etnologiya sohalari gumanitar fanlar orasidan o'rin egallashidan ancha oldin tadqiqot obyekti bo'lgan.

Kalit so'zlar: etnologiya, qarindoshlik tizimi, lingvistik yondashuv, qarindoshlik munosabati.

Abstract: The study of kinship systems, without exaggeration, has long been one of the main topics of ethnology. The system of kinship terms of different peoples has always been a source of interest for various tourists visiting a given country, and has been an object of research by ethnologists long before the fields of ethnography and ethnology took their place among the humanities.

Keywords: ethnology, kinship system, linguistic approach, kinship relationship.

Аннотация: Изучение систем родства, без преувеличения, уже давно является одной из основных тем этнологии. Система терминов родства у разных народов всегда представляла интерес для туристов, посещавших эту страну и была предметом исследования этнологов задолго до того, как этнография и этнология заняли свое место среди гуманитарных наук.

Ключевые слова: этнология, система родства, лингвистический подход, родственные отношения.

KIRISH. Qarindoshlik munosabati tizimining ilk ilmiy tahlilini olib borgan olimlarning fikriga ko'ra, qarindoshlik munosabatlari hodisasini tasvirlash shakllarini ikki darajaga bo'lish va yoki mazkur hodisa tahliliga etnografik va lingvistik yondashuvlarni qarama-qarshi qo'yish kabi holatlar mazkur hodisaning dastlabki tadqiq ishlarida mavjud emas edi. Qarindoshlik munosabati hodisasini etnografik rakursda o'rganishning asoschilaridan bo'lmish L.G.Morgan o'zining asosiy asari bo'lmish "Qarindoshlik munosabati tizimlari va odam oilasining xususiyatlari" nomli asarining muqaddimasida garchand tadqiq uchun qarindoshlik munosabati hodisasining etnografik jihatini tanlab olgan bo'lsa-da, o'rganayotgan masalasi sof filologik xususiyatli bo'lganini tan oladi. Insoniyatning ijtimoiy tarixi masalalari olim tomonidan faqat yig'ilgan materialni qayta tahlil qilish asnosida birlamchi darajaga ko'tariladi.

MAVZUGA DOIR ADABIYOTLARNING TAHLILI. XIX asrning elliginchi yillarida qarindoshlik otlari atamalarini o'rganishda mantiqiy-semantik yo'nalishning "etnografik semantika", "yangi etnografiya", "kognitiv madaniyat metateoriyasi", "etnoil" deb nomlanuvchi bir qator yangi mustaqil etnolingvistik yo'nalishlarini o'zida jamlovchi soha sifatida shakllanishi yakunlandi. Bu E.Sapir va B.L.Uorfning har bir til muayyan fikrlash va xulq-atvor me'yorlariga mos keladi degan g'oyasini aynan aks ettirishi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Ayni shu davrlar oralig'ida til funksional vazifalarini bajarishini tashkil etuvchi sxemalar asosidagi kognitiv mexanizmlarni o'rganish uchun maxsus usullar ishlab chiqilgan. Qarindoshlik otlari atamalarining funksional – semantik tadqiqida qo'llanilgan struktural tilshunoslik metodlari orasidan mazkur tadqiqot maqsadlariga muvofiq keluvchi komponental, transformatsion va generativ tahlil metodlarini quyida ko'rib chiqish maqsad qilingan.

Etnografiya sohasida qarindoshlik otlari atamalariga ijtimoiy institutlar va ular rivojlanishining tarixiy dinamikasi haqidagi ma'lumotlar manbai sifatida qarash nuqtayi nazari shakllangan. L.G.Morgan uchun esa, bu ijtimoiy rivojlanishning dastlabki bosqichlarida mavjud bo'lgan turli xil oilaviy va nikoh munosabatlari ko'rinishi shakli edi. Ammo keyingi davr tadqiqotchilari uchun ayni qarindoshlik munosabati

tizimi amalda bo'lgan davrdagi nikoh ko'rinishlari ahamiyatliroq bo'lganini ham qayd etib o'tish lozim.

Shuningdek, etnograflar qarindoshlik munosabati tizimining strukturaviy xususiyatlari tipologiyalarini yaratgan yoki qarindoshlik munosabati tizimining tarixiy tipologiyalaridagi muayyan turlarning o'rini belgilashga qaratilgan tipologik tadqiqotlar bilan shug'ullangan bo'lib, shu bilan bir qatorda ma'lum qarindoshlik munosabati tizimining boshqa qarindoshlik munosabati tizimiga o'zgarish mexanizmlarini aniqlagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Etnograflar qarindoshlik hodisasi bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lgan nikoh va oila shakllari; merosxo'rni belgilashda qarindoshlik darajasini aniqlash; ijtimoiy institutlar iyerarxiyasi; merosxo'rni belgilash qoidalari; yashash joyi; jins va yosh bo'yicha stratifikatsiya va yosh tizimlari; sun'iy (soxta) qarindoshlik – nepotizm va shu turlarga mansub bo'luvchi juda keng masalalar doirasini o'rgangan. Shuningdek, etnogenezni tiklashga bag'ishlangan tarixiy va etnologik tadqiqotlar olib borilgan; bu yerda Shimoliy Amerika hindulari va polineziyaliklardan olingan materiallardan foydalanib aniq natijalarga erishilgan. Bu kabi tadqiqotlar odatda qarindoshlik sotsiologiyasi (etnosotsiologiyasi) yoki qarindoshlik antropologiyasi deb yuritilishi urfga kirgan.

Etnosotsiologiyada qarindoshlik munosabati tizimlari hodisasini o'rganish bilan bir qatorda u bilan bog'liq bo'lgan masalalar doirasi: nikoh va oila shakllari, merosxo'rlik munosabati qoidalari, qarindoshlik munosabatiga quriluvchi ijtimoiy tuzilma shakllarining iyerarxiyasi, qarindoshlik o'rtasidagi xatti-harakat qoidalari, yashash joyi, qarindoshlik munosabatlarida yoshga doir cheklov va qoidalar, urug'chilik aloqalaridan qo'shnichilik aloqalariga o'tish kabilarni o'z ichiga oladi. Arxaik va ibtidoiy sinfiy jamiyatlarni o'rganish nuqtayi-nazardan olib qaraganda, etnosotsiologiyani qarindoshlik sotsiologiyasi deb atash maqsadga muvofiq kelishi ko'zga tashlanadi.

Shu bilan birga, qarindoshlik munosabatlari tizimini etnografik paradigma doirasida faqat qarindoshlik otlari atamalariga doir tuzilmalarni o'rganish orqali boshqa ijtimoiy va shaxslararo bog'lanishlardan aniq ajratilgan mustaqil tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqish mumkin. Qarindoshlik otlari atamalari tizimi tadqiqiga lisoniy

yondashuv F.de Sossyur tomonidan taklif qilingan “mazmun plani – ifoda plani” dixotomiyasining ta’siri ostida shakllangan bo‘lib, bu qarindoshlik munosabati tizimini ijtimoiy qarindoshlik munosabatlari tizimi sifatida hamda qarindoshlik otlari atamaları tizimini ushbu munosabatlarning egosentrik ifodasi sifatida ajratilishini ilmiy jihatdan asoslab berishga xizmat qiladi. Darhaqiqat, mohiyat (tarkibiy tuzilish tamoyili) hamda mohiyatning u yoki bu shakldagi namoyon bo‘lish ko‘rinishi o‘rtasidagi tafovut garchand bu farq har doim ham idrok etilmasa ham qarindoshlik atamaları tizimi muammolariga bag‘ishlangan aksariyat tadqiqotlarda mavjud ekanini qayd etish lozim. Holbuki, bu tafovutga urg‘u berish zarurati, o‘zgarishlarning o‘ziga xos mexanizmlari, ishlash tamoyillari, ya’ni mohiyat va uning namoyon bo‘lish shakllarining faoliyatidagi xususiyatlar sezilarli darajada farq qilishida aks etgan.

TAHLIL VA NATIJALAR. Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, etnograflarning qarindoshlik munosabati tizimi mohiyatiga, ya’ni tadqiqot obyektining mazmun planiga qiziqish bildirishi, tilshunoslarning e’tibori esa qarindoshlik otlari atamalariga, qarindoshlik tushunchalari nomenklaturasiga, ya’ni ifoda planiga qaratilgan bo‘lib, bunda muayyan tilning leksik-semantik qatlami hamda ayni tilning qarindoshlik otlari atamalarining boshqa til birliklari bilan muvofiqlik qoidalari o‘rganiladi. Tadqiqotning avvalgi o‘rinlarida so‘z yuritilgan mazmun plani ifoda plani vositasidagina ma’lum bo‘lishi mumkinligi sababli, qarindoshlik otlari atamaları tizimi nafaqat tilshunoslar, balki o‘z oldiga lingvistik tadqiq maqsadidan boshqa maqsadlarni qo‘ygan etnograflar tomonidan ham o‘rganiladigan obyektidir. Etnograflar, birinchi navbatda, qarindoshlik mavzusida ifoda plani va mazmun plani rollarini bajaruvchi qarindoshlik otlari atamaları tizimi va qarindoshlik munosabati tizimi o‘rtasidagi muvofiqlik qoidalarini, yoki boshqacha qilib aytganda, qarindoshlarni guruhlash tamoyillarini aniqlaydilar, bu tamoyillar qarindoshlik nomenklaturasini tizimga — qarindoshlik otlari atamaları tizimi aylantiradi. Tilshunoslar esa, o‘z navbatida, so‘z yasalihi, etimologiya va muayyan til yoki til guruhidagi qarindoshlik otlari atamalarining leksik semantikasi masalalariga e’tibor qaratadilar va hind-yevropa, oltoy va amerika tillarini

o‘rganishda bir muncha yutuqlarga erishgan prototizimlarni qayta tiklashni maqsad qiladilar.

Hozirgi kunga qadar o‘tkazilgan sohaga oid tadqiqotlarning tahlili qarindoshlik munosabatlar tizimi hamda qarindoshlik otlari atamalarini o‘rganishda antropologiyada izchil, ketma-ketlikdagi, batartib harakatlar amalga oshirilmaganini ko‘rsatadi, boshqacha qilib aytganda qarindoshlik otlari bilan bog‘liq lisoniy hamda antropologik hodisalarning mohiyatini idrok qilish hamda uni tadqiq qilish bilan ma’lum fan sohasi emas, alohida olingan tadqiqotchining yolg‘iz o‘zi shug‘ullanishi ko‘zga tashlanadiki, bu holat masalaning mohiyatini tizimli anglashda muammoli holatlarni yuzaga chiqarmoqda. Aslida, yuqorida tilga olingan birliklarning ilmiy tavsifida izchillik, tizimlilik xususiyati mavjud ekani haqidagi qarashlar L.G.Morgan ishlarida allaqachon qayd etilgan. Bu holat antropologlar orasida qarindoshlik mohiyatining aniq tushunilmasligi va qarindoshlikni ijtimoiy qadriyat sifatida chuqur anglamaslik bilan bog‘liq.

Qarindoshlik otlari atamalariga nisbatan ma’noni uning tarkibiy elementlariga ajratish usulining asosiy tamoyillari matematik A.Makfarlayn tomonidan ishlab chiqilgan. Ayni mavzuda tadqiqot olib borgan Kreber 1909-yilda o‘zidan avvalroq mazkur masala tadqiqi bilan shug‘ullangan Makfarlayndan bexabar holda o‘zining maqolasini chop qildirgan. Olim qarindoshlik munosabatlari tizimi tasnifi borasida fikr yuritib, uning fikricha barcha xalqlar qarindoshlik tizimlari uchun universal hisoblangan sakkiz jihatni qayd etadi. Bular: qarindoshlik munosabatining avlodlar kesimida chegaralanishi; qarindoshlik munosabatlarining gorizontall hamda vertikal yo‘nalishda farqlanishi; bir avlodga mansub qarindoshlar aro yoshga ko‘ra farqlanish; qarindoshning jinsiga ko‘ra farqlanish; tahlil uchun tanlab olingan subyektning jinsiga ko‘ra farqlanish; qarindoshlik munosabatini bog‘lovchi qarindoshning jinsiga ko‘ra farqlanish; qon-qarindoshning nikoh rishtasi bilan bog‘langan qarindoshdan farqlanishi; qarindoshlik munosabatini bog‘lovchi qarindoshning hayotiylik statusi (tirik yoki o‘lik ekani).

Shu bilan bir qatorda, ayrim tadqiqotchilar komponent tahlil metodini tanqidiy baholab, uni qarindoshlik otlari atamaları tahlilida keng qo‘llanilishini mazkur metod imkoniyatlarining

haddan ortiq ideallashtirilishi deb hisoblashgan. Jumladan, J.Lif mazkur metodda genealogik universalialiyalarga e'tiborning haddan ortiq qaratilgani hamda mazkur tahlil metodida qarindoshlik otlari atamalarining haqiqiy xususiyatlari tahlili ahamiyati e'tibordan chetda qolib ketayotganini ta'kidlagan. O.N.Trubachev ham shunga yaqin fikrni bildirgan: "...Ma'noni alohida komponentlarga yoki ma'no belgilariga bo'lish – segmentatsiya qilish ... uning ma'no ko'lamini to'laqonli qamrab ololmaydi, chunki bu holatda har doim aynan ma'noning asl mohiyatini tashkil etuvchi biror supersegment elementni e'tibordan chetda qoldirish ehtimoli mavjud".

XULOSA. Amerikalik olimlar W.H.Gudenaf va F.L.Launsberi tomonidan asos solingan komponent tahlil tamoyillarining mukammallashtirilib ishlab chiqilishi natijasida qarindoshlik munosabatlari tizimlarini o'rganishda struktural yondashuvning ahamiyatiga bo'lgan qiziqish yana kuchaydi. Ular o'z maqolalarida qarindoshlik munosabatlari bilan bog'liq atamalarni formal tavsiflashning tamoyillari va vazifalarini ishlab chiqishgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Буслаев Ф.И. О влиянии христианства на славянский язык. -М.:Унив. тип., 1848.-211 с.

2. Попов В.А. Системы терминов родства как исторический источник: современное состояние проблемы // XIX научная конференция по источниковедению истории стран Азии и Африки: Межвуз. сб. - СПб.: Изд-во СПбГУ, 1997. - С.145-150.
3. Трубаев О.Н. Реконструкция слов и их значений // Вопросы языкознания. -М.: Наука, 1980.-№ 3. - С.140-143.
4. Durbin M. The goals of ethnoscience // Anthropological Linguistics. - Chicago: Chicago Press, 1966. - Vol. 8. -№ 8. -Pp.67-83.
5. Ochilova G.U. A Brief History of Study of Kinship Terms. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 04, 2024 ISSN (E): 2993-2769. Pp. – 90-93.
6. Ochilova G.U. The concept of "kinship" and its use in languages of different systems. - Eurasian Research Bulletin, Volume 19, April, 2023. – Pp. 301-304.
7. Rahimov A.A. Essence and interpretation of secondary nomination means// Asian Journal of Multidimensional Research. January 2022. – P. 358-363.

